

Türkiye Türkçesinde Dakikalı Saat İfadeleri ve Saat Grubu

Sedat BALLYEMEZ¹

ÖZET

Saat ifadeleri, günlük dilde kullanımı çok fazla olan ifadelerdir. Özellikle söz dizimi alanına giren bu ifadelerin bugüne kadar yeterince incelenmemiş olması dikkat çekicidir. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde bir saat ifadesi olan “Saat on üç otuz. / Saat on dört otuz beş.” gibi cümleler üzerinde durulacak, bu cümlelerin yüklemine oluşturan “on üç otuz / on dört otuz beş” gibi birliklerin yapısı incelenerek aynı birlikler için “saat grubu” terimi önerilecektir.

Anahtar Kelimeler: Saat ifadesi, saat grubu, söz dizimi, kelime grubu

ABSTRACT

Time expressions are widely used in daily language. It is significant that these expressions, especially covered in syntax, have not been adequately analyzed. In this study, such sentences as “It’s half past one / It’s twenty five to three”, which are time expressions in Turkey Turkish, will be dealt with; the structure of the units like “half past one / twenty five to three”, which are the predicates of these sentences, will be studied and “time group” will be recommended as a term for the same units.

Keywords: Time expressions, time group, syntax, word group

Canlı bir varlık olan dil, toplumdan bağımsız düşünülemez. Toplumda meydana gelen değişme ve gelişmeler, dilin kelime dağarcığını ve ifade şekillerini de etkiler. Saati belirtmek için kullanılan ifadeler de toplumdaki bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Saatin günlük hayatta önem kazanmasıyla saat ifadelerinin kullanımı artmış ve bu ifadeler dile yerleşmiştir.

Türkiye Türkçesini ele alan gramer ve söz dizimi çalışmalarında saat ifadeleri üzerinde gerektiği gibi durulmamıştır. Saat ifadeleri, yazı dilinde genellikle rakamla gösterilmektedir. Belki de bu yüzden söz diziminin bir unsuru olarak incelenmeye alınmamıştır. Ancak aynı zaman diliminin rakamla yazılsa bile sözlü anlatımda kelimelerle dile getirilmesi, bu ifadelerin söz dizimi bakımından incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Tespitlerimize göre, bu konuya dikkat çeken ilk araştırmacı Muna Yüceol ÖZÖZEN’dir (Özözen 2000). Özözen, çalışmasında Türkiye Türkçesindeki saat

¹ Gazi Üniversitesi, sedatbalyemez@yahoo.com

anlatımlarını sıralamış, bu anlatımların ögeleri üzerinde durmuş ve “saat 13.30’da, saat üçe doğru” gibi yapılar için “saat öbeği” terimini önermiştir. Saat ifadeleri ile ilgili olarak iki hususun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir:

1. “Saat on üç otuz” ifadesi yapı bakımından kelime grubu mu yoksa cümle mi sayılmalıdır?

Bu gibi ifadelerin cümle olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda Özözen, şunları belirtmektedir:

Bu durumda “Saat iki.” cümlesi bazan sonuna +DA durum ekini alarak başka bir cümleye doğrudan doğruya zarf tümleci olarak katılmaktadır: “Saat ikide gelirim.” gibi. Bazan da cümle içindeki bir ögenin herhangi bir birimi olmaktadır: Biz [saat] ikiden önce burada oluruz, siz de [saat] ikiye doğru gelin. gibi. Bu örneklerde de görüldüğü gibi cümlede doğrudan doğruya zarftümleci olan veya bir ögenin bir birimi durumundaki bu iki sözcüklük birlikteliğe cümle adını vermek, peşi sıra birtakım tartışmaları da getirmektedir. Çünkü Türkçede örneğin “Kitap yararlıdır.”, “Öğrenci okuldadır.” isim cümlelerinde “kitap yararlı.” ve “öğrenci okulda” bölümlerinin veya “Resim güzel oldu.” fiil cümlesinde “resim güzel” bölümününün, bir durum ekini alarak (örneğin +DA) bir başka cümleye zarf tümleci olması yaygın bir özellik değildir. Buna göre bu birliktelik cümle değilse hangi sözcük öbeği olarak değerlendirilmelidir? Kaynaklarda bu veya buna benzer bir sözcük öbeği tanımlaması yoktur. (Özözen 2000)

Özözen, bu haklı tespitlerinden dolayı “saat iki, saat on üç otuz.” ifadelerini cümle olarak kabul edilebilirliğini sorgulamakta ve aynı ifadelerin başka bir cümle içindeki +DA hâl ekli kullanılışları için “saat öbeği” terimini önermektedir.

Bize göre, “saat iki, saat on üç otuz.” ifadeleri, bir durumu karşılamakta, alıcı ile verici arasında bir iletişim gerçekleştirmektedir. Bu nedenle “saat iki, saat on üç otuz” gibi yapılar, başlı başına birer cümledir. Bu durumda “Saat on üç otuz.” gibi bir cümlenin hâl ekiyle başka bir cümlede zarf olarak nasıl kullanıldığının izah edilmesi gerekmektedir. Özözen’in dikkat çekmek istediği nokta da burasıdır. Bilindiği gibi, bir cümlenin – ekli veya eksiz – başka bir cümle içinde öge olarak bulunması, dilimizde sıkça karşılaşılan bir durumdur:

“Çakırsaraylı:

- *Meraklandırınız bizi ağam, dedi.*” Bu örnekteki “*Meraklandırınız bizi ağam.*” cümlesi, öznesi “Çakırsaraylı”, yüklemi “dedi” olan başka bir cümlenin belirtisiz nesnesidir (Karahan 2005:160). Bu durumda, “*Meraklandırınız bizi ağam.*” cümlesi, başka bir cümlenin içinde “isim” görevinde kullanılmıştır. Bağlam ile birlikte ele alındığında bir cümlenin hâl eki alarak da başka bir cümlenin ögesi olabileceğini görürüz. Meselâ, pikniğe gitmek isteyen oğluna sık sık “Hava yağmurlu, hava soğuk” diyen bir anne, oğlunun bu durumu dikkate almamasından şu şekilde şikayetçi olabilir:

- *Hava yağmurluyu, hava soğuğu dinlemiyor, piknik diye tutturuyor.* Burada da görüldüğü gibi “Hava yağmurlu, hava soğuk.” cümleleri, hâl eki alarak başka bir cümle içinde belirtili nesne olmuşlardır.

Benzer kullanımı +A hâl eki için de düşünebiliriz. Ödevini yapmayan öğrencinin “*Bir daha olmaz. Bundan sonra her zaman ödevimi yapacağım.*” şeklindeki söylemleri ile çok sık karşılaşan ve artık bunlara inanmak istemediğini belirten bir öğretmen, şöyle bir cümle kurabilir:

- *Bir daha olmaza, bundan sonra her zaman ödevimi yapacağıma inanmıyorum artık. Bu sözleri duymaktan bıktım.* Burada da “*Bir daha olmaz / Bundan sonra ödevimi yapacağım.*” cümleleri +A hâl eki ile, başka bir cümlede isim görevinde kullanılmış ve yer tamlayıcısı olmuştur. Şimdi bu örneklerden hareketle “*Saat on dört otuz.*” gibi saat ifade eden bir cümlede başka bir cümle içinde zarf olarak kullanılmasına bakalım:

+DA hâl ekinin görevlerinden biri de bir ismi “oluş ve kılışın zamanını bildirme” ifadesiyle fiile bağlamaktır (Korkmaz 2003: 290). Bir cümle +I hâl ekini alarak başka bir cümlede nesnesi olabiliyorsa, +A hâl ekini alan bir cümle başka bir cümle içinde yer tamlayıcısı oluyorsa, zaman ifade eden “*Saat on dört otuz.*” cümlesi de +DA hâl eki ile başka bir cümlede zarf olabilir. Her üç durumda da bir cümle başka bir cümlede içine “isim” olarak girmekte, aldığı hâl eki nedeniyle isim olarak kalmakta veya zarf olmaktadır. Nitekim “*Saat on dört otuzda görüşürüz.*” şeklindeki bir cümlede +DA hâl eki, yukarıda zikredilen işleviyle kullanılmıştır. +I hâl eki, bir kelimeyi veya bir cümleyi nesne yapıyorsa +DA hâl ekinin de görevlerinden birini yerine getirerek bir kelimeyi ya da bir cümleyi zarf yapması mümkündür.

2. “*On üç otuz*” ifadesi yapı bakımından nasıl bir kelime grubudur?

Kelime grupları, birden fazla kelimenin belli kurallar ve anlam ilişkisi içinde bir araya gelerek oluşturdukları dil birlikleridir. Bu dil birlikleri, birden fazla kelimedenden oluşmasına rağmen, cümle içinde tek bir kelime gibi görev yaparlar (Karahan 2005:41). Bu bilgiler ışığında günlük dilde sıkça karşımıza çıkan aşağıdaki cümleleri inceleyelim:

(1) *Saat on dört otuz beş. Tam üç saattir burada seni bekliyorum.*

(2) *Saat kaç?*

- *15.45 (on beş kırk beş²), biraz daha bekleyip gidelim.*

(1)’de yer alan “*Saat on dört otuz beş.*” bölümü, bir zaman dilimini anlatan kelime dizisidir. Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime ya da kelime dizilerine cümle denildiğine göre (Karahan 2005:9), “*Saat on dört otuz beş.*” ifadesi de bir cümledir. Aynı durum (2)’deki “*on beş kırk beş*” kelime dizisi için de geçerlidir. Bu cümleleri aşağıdaki şekilde öğelerine ayırabiliriz:

Saat on dört otuz beş

on dört otuz beş: yüklem

Saat: özne

(saat) on beş kırk beş.

on beş kırk beş: yüklem

(saat veya o): özne

2 Bu çalışmada saatlerin dakikalı ifadesi üzerinde durulacağından aynı saatin farklı bir ifadesi olan “*Saat dörde çeyrek var.*” cümlesi, çalışmanın dışında tutulmuştur.

Yirmi dört saatlik zaman dilimi içinde yukarıdaki cümlelere benzeyen daha birçok cümle kurulabilir: *Saat on yedi kırk iki, saat dokuz sıfır beş, saat on sekiz elli iki vb.* Aynı yapıdaki bu cümleler, öğelerine de aynı şekilde ayrılır. Dikkat edilirse bu cümlelerde yüklemi meydana getiren “on dört otuz beş / on beş kırk beş” ifadeleri tek kelime değildir, birden fazla kelimedenden oluşan bir dil birliğidir. Bu dil birliği, birden fazla kelimedenden oluşmasına rağmen, cümle içinde tek bir kelime gibi görev almış ve bulunduğu cümlenin yüklemi olmuştur. Şu hâlde “*Saat on dört otuz beş / (Saat) on beş kırk beş*” cümlelerinde geçen “*on dört otuz beş / on beş kırk beş*” ifadelerinin birer kelime grubu olduğu açıktır. Acaba bu kelime grubunun adı nedir? Söz dizimi kitaplarında buna benzer kelime grubu var mıdır?

İlk bakışta bu ifadelerin “sayı grubu”na dahil edilmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak sayı grupları, basamak sistemine göre sıralanmış sayı topluluklarıdır. Basamak sisteminin uygulandığı bu grupta büyük sayı önce, küçük sayı sonra gelir (Karahan 2005:72, Eker 2005:471). Oysa “*on dört otuz beş / on beş kırk beş*” gibi yapıların bütününde “büyük sayı / küçük sayı” sıralaması yoktur. Mevcut durumda, eldeki bu yapılar “sayı grubu” içine dâhil edilemez³.

İçinde bulunan sayı kelimelerinden dolayı “*on dört otuz beş / on beş kırk beş*” gibi kelime dizilerinin sıfat tamlaması olduğu akla gelebilir. Ancak sıfat tamlamasında, bir isim unsurunun bir sıfat unsuru ile nitelenmesi veya belirtilmesi söz konusudur (Karahan 2005:48). Bu açıdan bakıldığında yapıyı meydana getiren birimler arasında nitelendirme veya belirtme ilişkisinin olmadığı görülür. Şu hâlde “*on beş kırk beş, on dört otuz beş*” gibi kelime gruplarının söz dizimi kitaplarında incelenmiş ve özellikleri belirtilmiş kelime gruplarından farklı olduğu açıktır. Biz bu gruplara “saat grubu” denilmesini öneriyoruz. ÖZÖZEN’in kabul ettiği saat öbeği, *Saat on dört otuz beş* örneğinde olduğu gibi *saat* kelimesini de içine alırken, bizim teklif ettiğimiz *saat grubu*, *saat* kelimesini içine almamaktadır. Bu grubunun özellikleri ise şunlardır:

1) Saat grupları, “saat unsuru” ve “dakika unsuru” olmak üzere iki unsurdan meydana gelir.

“*Saat on yedi kırk iki. Kapıyı açıp içeriye giriyorum, etrafta bir sessizlik ve ürkütücülük var.*”

on yedi kırk iki: saat grubu

on yedi: saat unsuru

kırk iki: dakika unsuru

2) Saat gruplarında, saat unsuru ya da dakika unsuru kendi içinde sayı grubu olabilir.

“*Saate baktım, dokuz kırk üç. Zaman yaklaşıyor diye düşündüm.*”

dokuz kırk üç: saat grubu

dokuz: saat unsuru

³ Çalışmanın asıl amacı, konuyu tartışmaya açmaktır. Günümüz söz dizimi çalışmalarımızdaki “sayı grubu” ile eldeki bu yapıların farklı olduğu açıktır. Sayı grubunun tanımı ve özellikleri genişletilerek “on dört otuz beş / on beş kırk beş” yapıları, “sayı grubu” içine de dâhil edilebilir. Bu çalışmadaki yargılar, mevcut durumdan yola çıkılarak ortaya konmuştur.

kırk üç: dakika unsuru

Bu grubun “dakika unsuru”, kendi içinde bir sayı grubudur:

kırk üç: sayı grubu

kırk: büyük sayı

üç: küçük sayı

3) Grubun bir unsuru ya da her iki unsuru, tek kelimedenden oluşabilir:

“*Saat on yirmi, sınavın sona ermesine on dakika kaldı.*”

on yirmi: saat grubu

on: saat unsuru

yirmi: dakika unsuru

4) Saat grupları cümle içinde isim ve zarf görevinde kullanılır.

- *On dört elli beş yolcuları, uçağa doğru ilerliyor.* (“On dört elli beş” saat grubu, isim görevinde kullanılarak bir isim tamlamasının tamlayanı olmuştur.)

- *İşten çıkış saati olan on sekiz otuz, trafiğin en yoğun olduğu zamandır.* (“on sekiz otuz” saat grubu, bir sıfat tamlamasının isim unsuru olarak görev almıştır.)

- *Berlin uçağı, on beş kırk beşte alana indi.* (“on beş kırk beş” saat grubu, zarf olarak kullanılmıştır.)

5) İçinde bulunulan saat tam olarak vurgulanmak istenildiği zaman, saat grubu bir saniye unsuru ile genişletilebilir.

“*Saat şu anda on bir otuz dokuz elli iki. (11.39:52) Randevularına her zaman böyle geç mi gidersin?*”

on bir otuz dokuz elli iki: saat grubu

on bir: saat unsuru

otuz dokuz: dakika unsuru

elli iki: saniye unsuru

6) Grubu meydana getiren kelimeler arasına herhangi bir kelime girmez.

7) Saat grubunu meydana getiren kelimeler eksiz birleşirler.

Saati ifade etmek için kurulan cümlelerde “*saat*” kelimesi kimi zaman kullanılır, kimi zaman kullanılmaz. Bu durum belli bir kurala da bağlı değildir: “*Saat on üç otuzda görüşürüz.*” şeklindeki bir cümlede anlatılmak istenilen durum “*On üç otuzda görüşürüz.*” şeklinde de dile getirilebilir.

Sonuç:

1) “*Saat on dört otuz.*” “*Saat on yedi kırk sekiz.*” vb. yapılar birer cümledir. Bu cümlelerin yüklemi “*on dört otuz, on yedi kırk sekiz*” yapılarıdır.

2) “*On dört otuz, on yedi kırk sekiz*” gibi yapılar ise birer kelime grubudur. Söz dizimi kitaplarımızda üzerinde durulmayan bu yapılar için biz “saat grubu” terimini öneriyoruz. Kelime grupları, yapıları esas alınarak isimlendirilir. Bu noktadan bakıldığında “saat grubu” terimi, daha çok anlama dayalı olması nedeniyle tartışılabilir bir terimdir.

3) “*On dört otuz, on yedi kırk sekiz vb.*” yapılar, ayrı bir kelime grubu değil de “sayı grubu” içinde ele alınacaksa “sayı grubu”nun tanımı ve özellikleri yeniden ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR:

ATABAY, Neşe – Sevgi ÖZEL, Ayfer ÇAM (2003), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara, Papatya Yayıncılık

DELİCE, İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul, Kitabevi

DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), *Tümce Bilgisi*, Ankara, TDK Yayınları

EDİSKUN, Haydar (1985), *Türkçe Dilbilgisi – Sesbilgisi – Biçimbilgisi – Cümlebilgisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi

EKER, Süer (2005), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, Grafiker Yayınları

ERKUL, Rasih (2004), *Cümle ve Metin Bilgisi*, Ankara, Anı Yayıncılık

GÜLENSOY, Tuncer (1998), *Türkçe El kitabı*, Kayseri, Kıvılcım Yayınları

HATİPOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara, TDK Yayınları

KARAHAN, Leylâ (2005), *Türkçede Söz Dizim*, Ankara, Akçağ Yayınları

KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, TDK Yayınları

ÖZÖZEN, Yüceol Muna (2000), “Türkiye Türkçesinde Saat Anlatımlarının Sözdizimsel Yapısı”, *Dil Dergisi*, S.89 (Mart) Ankara, s.76-80